

Arbejdslivshistorie som kulturhistorie

Af Lars K. Christensen

1974 udsendte Harry Braverman bogen *Labor and Monopoly Capital*¹. Bogen var en historisk analyse af de forandrede arbejdsprocesser i det 20. århundredes industrisamfund. Braverman mente at kunne vise hvordan arbejdets udførelse var blevet adskilt fra planlægningen, hvordan kapitalen havde tilegnet sig den direkte kontrol med arbejdet, og hvordan arbejdet derfor var blevet dequalificeret og degraderet. Resultatet var, ifølge Braverman, at arbejderen var blevet fremmedgjort overfor sit eget arbejde. I stedet for at være et mål i sig selv, var arbejdet igennem denne historiske proces blevet reduceret til et middel til at tjene penge - det var blevet instrumentaliseret.

Bravermans værk udkom samtidig med at marxismen fik en opblomstring på universiteterne. Og hans analyse, som var eksplicit funderet i marxismen, fik stor betydning for 1970'ernes kritiske arbejdslivsforskning. Det kom dog relativt snart til at stå klart, at hans analyser prægedes af en økonomistisk udgave af marxismen, som gjorde ham blind for alt hvad der modificerer eller modarbejder de i og for sig reelle objektive tendenser, som han påpegede. Senere arbejder indenfor hvad man kunne kalde Braverman-traditionen har da også reformuleret en del af hans centrale påstande, f.eks. således at udviklingen snarere end en simpel dequalificering af arbejdet fører til en kompleks omstrukturering af færdigheder². På trods af dette, er denne overvejende sociologiske traditionen blevet udsat for hård kritik. Historikeren Patrick Joyce mener således at den er blind for at arbejderne også er handlende subjekter. Den ser, hævder han, alene på arbejdsprocessen som udfoldelsen af kapitalistisk rationalitet overfor en passiv arbejdsstyrke³.

Der findes imidlertid også bud på et bredere perspektiv indenfor den sociologiske arbejdslivsforskning. Et af dem er Michael Burawoy's *Manufacturing Consent* fra 1979⁴. Burawoy tager også teoretisk udgangspunkt i marxismen. Men for ham er produktionen, og dermed arbejdsprocessen, langt mere end blot et økonomisk begrundet herredømmeforhold. Det er en del af en bestemt produktionsmåde, som vel at mærke ikke bare er givet en gang for alle, men som bestandigt må reproducere sig selv. Produktionen er således ikke bare produktion af ting, men også produktion og reproduktion af sociale relationer. Og hvad mere er:

*The production of things is simultaneously not only the production and reproduction of social relations but also the production of an experience of those relations*⁵.

Det får den praktiske konsekvens, at Burawoy i forhold til arbejdsproceslitteraturen skifter focus fra spørgsmålet om dominans til spørgsmålet om hvorledes arbejdets sociale relationer produceres og reproduceres. Det betyder at også arbejderne kommer til at fremstå som historiske agenter, som handler ud fra bestemte erfaringer, interesser og ideologier.

Det er Burawoy's opfattelse, at i kraft af klassekampen og den kollektive organisering, bliver arbejdsindsatsen i stadig mindre grad afgjort af kapitalens direkte tvang, og i stadig højere grad af en slags ideologisk konsensus. Og som det fremgår af titlen, er Burawoys egentlige interessere at afdække hvordan denne konsensus organiseres. For at kunne gøre det baserer han sin analyse på deltagerobservation, idet

han tager job som specialarbejder på en maskinfabrik. På den baggrund beskriver han de normer som findes blandt de arbejdende, f.eks. for hvor stor en arbejdsindsats det er passende at yde, eller for forholdet til ledelsen. Hans analyse er således i høj grad en kultur-analyse, og hans metode er nærmest etnografisk.

Fra struktur til kultur

Forståelsen af arbejdet som kultur bliver endnu mere manifest, når antropologerne melder sig på scenen. Et eksempel er Maurice Godelier, som i en programmatisk artikel i *History Workshop* i 1980, slår til lyd for en historisk antropologisk analyse af arbejdsbegrebets skiftende betydningsindhold⁶. Med antropologien kommer interessen for symboler, myter, ritualer mm. ind i arbejdslivshistorien.

Et bidrag til den antropologisk/kulturhistoriske drejning kommer fra Tyskland. Det drejer sig om Alf Lüdtke, som ganske vist historiker, men betegner sig selv som historisk antropolog. I sine analyser interesserer han sig da også især for den tyste, ikke-diskursive daglige praksis på arbejdspladserne og i arbejderhjemmene. Han sætter denne praksis op imod arbejdsgivernes og statens forsøg på disciplinering - men også til dels mod den organiserede arbejderkultur, som han også ser som en disciplineringskultur. Arbejdernes bestræbelser på at holde sig udenfor disciplineringen, og skabe sig frirum i hverdagen, betegner han med begrebet "eigensinn"⁷.

Den stigende interesse for arbejdets kultur kan imidlertid også hente næring fra en veletableret tradition, nemlig den engelske kultur-materialisme. Kulturmaterialismens kendetegn er det brede kulturbegreb, som udvider kulturhistoriens genstandsfelt fra de (fin)kulturelle produkter til stort set enhver form for menneskelig aktivitet - herunder også arbejdet. Et af kritikpunkterne mod traditionen er da også, at kulturbegrebet bliver så bredt at der efterhånden ikke er noget tilbage som ikke er kultur⁸. Kulturmaterialismen er marxistisk inspireret, men vender sig mod begrebsparret "basis-overbygning", som man anser for at være udtryk for et økonomistisk og deterministisk samfunds- og kultursyn. Det betyder ikke at magten og kapitalen forsvinder ud af kulturmaterialismens synsfelt, men derimod at man fokuserer på de kulturelle former hvorunder magten udøves⁹. Allerede fra slutningen af 1960'erne har bl.a. Eric Hobsbawm og E.P. Thompson været foregangsmænd, m.h.t. at kombinere en social- og en kulturhistorisk analyse af især overgangen til industriarbejdet og det tidlige industriarbejde¹⁰. Hvorledes denne tradition kritisk videreføres i nyere forskning, kan man få et indtryk af i antologien *Historical meanings of Work* fra 1987¹¹.

Disse eksempler på tendenser i 1980-ernes og '90-ernes arbejdslivshistorie kan naturligvis ikke gøre det ud for en egentlig historiografi. Alligevel vil jeg vove den generelle påstand, at arbejdslivshistorien i løbet af de sidste ca. 20 år som tendens har bevæget sig:

- fra en bestræbelse på at afdække objektive udviklingslinier til i stigende grad at inddrage det subjektive i historien.
- fra strukturen som omdrejningspunkt og forklaringsfaktor, til kulturen.
- fra fokusering på dominans til fokusering på hvordan sociale relationer produceres og reproduceres.
- fra sociologiske til antropologiske/etnologiske metoder.

Det er en udvikling som jeg personligt finder overordentlig spændende og frugtbar. Men det er naturligvis også en udvikling som stiller nye spørgsmål og skaber nye problemer. Nogle af disse vil jeg forsøge at præsentere i det følgende, gennem en diskussion af nogle skandinaviske bidrag til arbejdslevshistorien.

Kvalifikationer og magt

Som nævnt ovenfor, har den senere arbejdsproceslitteraturen forladt tesen om arbejdets dequalificering i industrisamfundet, til fordel for en tese om kompleks omkvalificering. I artiklen *Arbeid, miljø og sosiale relasjoner blant sliperiarbeidarane i Follafoss*¹² går Ingar Kaldal et skridt videre, i det han stiller spørgsmålstegn ved den lineære sammenhæng mellem arbejdernes kvalifikationer og deres muligheder for at udøve magt over arbejdet, som har været underforstået for arbejdsproces-traditionen.

Kaldal skriver om en arbejdsplads hvor hovedparten af de ansatte var ufaglærte, dvs. formelt set lavt kvalificerede. Det gjaldt ikke bare de der førte råstoffet ind i fabrikken, og de som pakkede og transporterede det færdige produkt, men også de der passede maskinerne. Produktionen på sliperiet formede sig som en proces, fra granstammerne blev ført ind i fabrikken til bundterne med træmasse blev lagt på lager til udskibning. Hvert led i processen var afhængig af det foregående, og det var især vigtigt at den våde træmasse bevægede sig i en jævn og ubrudt strøm. Selv om der var tale om en mekaniseret procesindustri, så var arbejdernes indsats endnu ikke reduceret til ren overvågning. Råmaterialet var et naturprodukt, som var af varierende kvalitet. Derfor krævede processen bestandige indgreb og justeringer. Det betød at

*...dei mange kroppsarbeidarjobbane kor det trongst minimalt med opplæring for å begynne, mangla slett ikkje innhald som kunne gi grunnlag for både ære og fellesskap, for ikkje å seie makt. På fleire plassar kunne det få store følgjer for produksjonen viss ikkje dei "enkle" manuelle opgåvene vart utførte påpasselig*¹³.

Men magt er ifølge Kaldal heller ikke kun et spørgsmål om formelle kvalifikationer. En mere uformel form for kvalifikation består f.eks. i viljen til at gøre arbejdet godt. Dette betegner Kaldal som "pålidelighed", en kvalifikation som det var værd at tage vare på for en virksomhedsledelse med en så relativ sårbar produktion¹⁴.

For den enkelte var det naturligvis begrænset hvilken magt en pålidelig optræden gav på arbejdsmarkedet. For det første kunne man kun demonstrere sin pålidelighed når man var blevet ansat, ikke som jobsøgende. For det andet kunne den ikke rigtigt bruges til at sætte sig op imod ledelsen - det var jo imod selve pålidelighedens natur. For det organiserede kollektiv kan pålideligheden imidlertid være en magtfaktor. F.eks. kan den danne grundlag for fagforeningens arbejde for at skaffe aftaler om jobsikring.

Pålidelighed er et udtryk for en bestemt arbejdsmoral. For at forstå hvordan arbejdsmoral vokser frem og vedligeholdes må Kaldal rette blikket ud over fabrikken, til Follafoss som "totalmiljø". Der var tale om et lille bygdesamfund, bygget op omkring sliperiet. De fleste af arbejderne var oprindeligt tilrejsende. Men i Follafoss blev de svejset sammen til en homogen gruppe, ikke bare på grund af den gensidige afhængighed de oplevede i produktionen, men også på grund af det isolerede og tætte sociale miljø i bygden. Den gensidige sociale kontrol må have været stærk i dette miljø, konkluderer han, og det har givetvis også haft sin betydning for arbejdsmoralen: det kunne koste meget i social prestige og aksept at bryde normerne i arbejdet¹⁵.

Kaldal sammenfatter den herskende arbejdsmoral således:

I disse miljøer hadde bedriftene ikkje berre ein arbeidsstokk som var godt sveisa saman om fagforeininga, og med eit sterkt samhald mot det dei følte som urimelig frå leiinga si side, men også ein arbeidsstokk som i arbeidet heldt saman om å gjera i alle fall ein innsats som tilfredstilte det dei såg som rimelig for dei sjøl som verdige kroppsarbeidarar¹⁶.

Denne arbejdsmoral satte grænser for hvor hårdt ledelsen kunne presse på for at maksimere arbejdsintensiteten, hvis man ville undgå modstand. Men samtidig fordrede den altså også en "rimelig" arbejdsindsats. Og måske var der ikke så stor forskel på ledelsens og arbejderens opfattelse af rimelighed. I hvert fald gik ledelsen i 1925 med til at afskaffe akkordsystemet. I første omgang var det som forsøg, men ledelsen stillede aldrig senere krav om dets genindførelse.

Skötsamhet og bråkighet

Kaldal afslutter sin artikel om Follafoss med følgende beskrivelse:

Så lenge mange av arbeidarane var innstilte på at livet deira skulle dreie seg om sliperiet, gjaldt det å ordne seg med bedrift, arbeidskameratar og jobb på beste måte... For sliperiarbeidarane var både velferd, makt og andre interesser nært knytta til det å bli verande der dei var, og det vart dei fleste¹⁷.

Denne beskrivelse, hvor der altså lægges vægt på sammenhængen mellem arbejdets normer og kulturen og de sociale relationer i nærmiljøet, leder uvilkårligt tanken hen på den svenske idéhistoriker Ronny Ambjörnsson's bog *Den skötsamme arbetaren*¹⁸.

Ambjörnsson beskriver udviklingen af en særlig arbejderkultur i den lille nordsvenske savværksby Holmsund i årene 1880-1930. Som det fremgår af titlen, karakteriserer han denne kultur som skötsam. Den skötsamme arbejderkultur er kendetegnet ved en værdig, fornuftig og disciplineret optræden, såvel i arbejdet som i fritiden. Ambjörnsson betegner afholdslogen, som organiserede en del af byens arbejdere endnu inden fagforeningen kom til, som den første skole i skötsam livsførelse. Her lærte man at ræsonnere over sin egen tilværelse, at tage stilling ud fra indsigt frem for følelser, og at argumentere rationelt¹⁹. I fagforeningen, hvis medlemskreds stort set var sammenfaldende med logens, videreførtes dette under begrebet værdighed. Solidariteten med andre arbejdere var en del af værdigheden, fordi den viste at man kunne se ud over dagens horisont - det som i dag ramte arbejderne i nabohavnen kunne i morgen ramme en selv. Værdigheden var tæt knyttet til arbejdet: gennem en høj arbejdsmoral viste man sin værdighed som arbejder. Men også udadtil gjaldt det om at vise værdighed - og ikke "bråka" på gaden eller i offentlige lokaler, som det hed i fagforeningens vedtægter. Drikkeri og uvidenhed ansås således for at være de to største fjender mod fagbevægelsen²⁰.

Skötsamheten ses hos Ambjörnsson som arbejderens svar på modernitetens udfordring og på kravene til det moderne personlighedsideal: et menneske som lader sig styre af sin fornuft, frem for drifter og følelser, som optræder myndigt, langsigtet og konsekvent. Og både hos Ambjörnsson og i den senere debat opfattes den som en udvikling væk fra en tidligere, før-moderne "bråkig" arbejderkultur. Det bråkige kultur, som typisk identificeres med den tidlige, førindustrielle arbejderklasse og med håndværkermiljøer, er karakteriseret ved manglen på arbejdsdisciplin, og en livsstil hvor druk og slagsmål hørte til hverdagen: man

tog sig en fridag når det behøvedes, lavede fuskarbejde for egen fortjeneste, drak og spillede kort under arbejdet, m.v. Bråkigheden kan tolkes som en form for modstand: dårligt udført arbejde og manglende respekt for arbejdstiderne var udtryk for mistro mod arbejdsarbejdere. Drikkeriet og volden var umiddelbare og spontane vredesudbrud, som flammede op midt i hverdagens slid. Men gennem den fanden-i-voldske opførelse fremhævede de arbejdende samtidig deres egenart: de var frie mænd i et frit fag²¹.

Hvorfor forandres arbejdskulturen?

I kølvandet på *Den skötsamme arbetaren* har der udsprunget sig en diskussion om forholdet mellem bråkig og skötsam arbejderkultur. Et af diskussionsspørgsmålene har været hvor vidt skötsamheten er resultatet af en disciplineringsproces, som er påført arbejderklassen udefra, og således er udtryk for at arbejderklassen påtager sig borgerlige normer. Dette synspunkt har bl.a. været fremført af Mats Franzén²².

I artiklen *Tradition och förändring i arbetarkulturen 1850-1940*²³, afviser Horgby at skötsamheten er udtryk for arbejderklassens borgerliggørelse. Skötsamheten er, hævder han, ikke bare et resultat af et pres fra oven, men i lige så høj grad af en rationel kulturel forandring nedefra, ud fra arbejderne egne interesser. Horgby's analyse er bl.a. inspireret af Pierre Bourdieus antropologiske studier af æresbegrebet²⁴. Han ser æren som ikke bare et ideologisk begreb, men også et socialt "kit". Hæderens grammatik i den svenske arbejderkultur var naturligvis ikke identisk med den som Bourdieu fandt blandt nordafrikanske kabyler. Men ud fra sine undersøgelser af arbejderkulturen i tekstilbyen Norrköping i sidste halvdel af 1800-tallet, finder Horgby at der var flere fælles træk:

*Också i den svenska arbetarkulturen skulle en man visa sig hedervärd och motsvara de krav, som var förknippade med den av omgivningen bestämda sociala position. Det värsta som kunde hända var att man tappade ansiktet för omgivningen, visade sig svag eller inte värd den respekt, som den sociala positionen gav*²⁵.

Som det fremgik ovenfor, så tolkes bråkigheden oftets som et udtryk for en sådan maskulin selvhævdelse. Horgby peger, i forlængelse af Bourdieu, på nogle grundlæggende træk i en sådan "æres-kultur". Således spiller udveksling af symbolske gaver spillede en vigtig rolle som markører af venskaber og socialt tilhørsforhold. I arbejderkulturen var f.eks. indstanden en sådan udveksling. En tilsvarende funktion havde latteren. Disse kulturelle "redskaber" blev brugt i et spil om æren, som bestod i

*stöt, motstöt och upprättelse, tilbakadragen stöt (offentlig avbön) och försoning*²⁶.

Æren var ikke bare et individuelt anliggende. Således var skruebrækkeri et angreb på kollektivets ære, samtidig med at skruebrækken kastede skam over sig selv. Begreber som "ære" og "hædersmand" var almindeligt anvendte blandt organiserede arbejdere. I forhold til diskussionen om skötsamheten, er det Horgby's pointe, at æren fortsat spiller en stor rolle, også i den skötsamme arbejderkultur, men at der som følge af ændrede sociale vilkår også skete ændringer i hvad der opfattedes som ærefuldt.

Horgby's beskrivelser af den skötsamme kultur, som den voksede frem i Norrköping, svarer meget godt til Ambjörnssons karakteristik, sådan som den er referet ovenfor. Det idealbillede som kan læses ud af arbejderbevægelsens egne tekster, er den organiserede, solidariske, hæderlige og afholdne arbejder, som værner modigt om sin egen ret, og viser offervilje når andre arbejdere får problemer. Skötsamheten

beskrives af Horgby snarere som en udvikling end som et decideret brud med fortiden: der er tale om at respektabiliteten og organiseringen kommer til som "nyheder i ærens grammatik"²⁷. Indenfor selve arbejderkulturen afløses den mere spontane optræden af en formaliseret mødekultur.

Skötsamheten fører ifølge Horgby til en ny socialisationstype. Gennem opdragelse - i familien og i arbejderbevægelsen - styrkes individets selvkontrol. Der sker en forandring fra styring udefra til styring indefra, fra "over-jeget". På denne måde kan man sige, at den skötsamme arbejderkultur omkring århundredskiftet overtager det styrings-mønster som borgerskabet udviklede i begyndelsen af 1800-tallet. Men det er ikke det samme, som at man overtog borgerskabets kultur. Ifølge Horgby ligger den store forskel deri, at mens den borgerlige kultur sætter individualismen i forgrunden, så bygger arbejderkulturen på kollektivet²⁸.

Den problematiske skötsamhet

Tidligere, d.v.s. for ca. 20 år siden, ville arbejdslivsforskere formodentlig vanskeligt kunne have beskrevet arbejderne i Follafoss og Norrköping, uden udstrakt brug af begreber som patriarkalisme og borgerliggørelse. Kaldals og Horgbys analyser er eksempler på, hvordan den kulturhistoriske tilgangsvinkel har bidraget til et mere nuanceret billede, som trænger bag om disse etiketter. Og begrebet skötsamhet har haft sin berettigelse ved at henlede opmærksomheden på, at de forandringer der skete af arbejderkulturen i forbindelse med industrialiseringen og samfundets modernisering, ikke blot var påtvungne ovenfra, men også i høj grad resultat af en forandring nedefra, med arbejderne selv som aktive, historiske subjekter. Det betyder imidlertid ikke at der ikke er problemer forbundet med den kulturhistoriske tilgangsvinkel - og med skötsamhetsbegrebet i særdeleshed.

Det har været diskuteret, på hvilken måde man kan tale om en historisk overgang fra en bråkig til en skötsam kultur. Horgby synes at være lidt ambivalent hvad dette angår. På den enes side har han talt om denne overgang som et gennemgående træk

*i hela den industrialiserade västvärlden från och med den senare delen av 1800-tallet*²⁹.

På den anden side gør han i den artikel som er refereret ovenfor udtrykkeligt opmærksom på, at

*de processer i arbetarkulturen som verkade traditionellt respektive förändrande medförde att två livsstilar levde sida vid sida i början av 1900-talet. Skötsamhetskulturens framväxt innebar inte att den "bråkiga" kulturen försvann*³⁰.

Endelig gør Horgby gør også i en anden sammenhæng opmærksom på, at man kun med visse forbehold kan sammenhæde etegne skötsamheten som en moderne kultur. Der gives også nemlig også eksempler på grupper som kombinerer en skötsam livsstil med en distance til moderniseringen³¹. Men hvis bråkigheden lever videre side om side med skötsamheten, og hvis skötsamheten ikke en gang entydigt kan forbindes med modernisering, så er det vel et åbent spørgsmål om det overhovedet giver mening at tale om overgangen fra bråkighed til skötsamhet som et alment træk ved arbejderkulturen i forbindelse med det moderne gennembrud - andet end på et meget abstrakt plan?

Begrebet er faktisk også fra begyndelsen udformet som en abstraktion. I *Den skötsamme arbetaren* skriver Ambjörnsson:

*Den skötsamme arbetaren är ett människoideal som successivt tar form i loge- och fackföreningsprotokoll. Begreppet är alltså att betrakta närmast som en idealtyp, en abstraktion. Jag är inte i första hand intresserad av om denne skötsamme arbetare existerade i sinnevärlden*³².

Det er naturligvis legitimt for en idéhistorisk fremstilling. Men for kulturhistorikeren, hvis interesse må være at søge at genfortælle en konkret kulturs historie således som den findes i det empiriske materiale, er det problematisk. Risikoen ved at bruge den slags begreber er, at man kommer til at sætte lighedstegn mellem fænomener som i indhold og betydning er ganske forskellige, blot fordi de umiddelbart fremtræder ens. Som Ingar Kaldal skriver i artiklen *Frå "folkekultur" til "arbeidarkultur"?*³³, så kan man som kulturhistoriker ikke være tilfreds med at karakterisere et bestemt kulturelt fænomen som udtryk for "modstand", "solidaritet" eller "frihedstrang" - for betydningen af sådanne begreber er i sig selv kulturelt bestemt, og varierer fra sted til sted og over tid. Som Kaldal skriver, så består den kulturhistoriske analyse *i å specificere betydninga av det som skjedde på ein mest muleg presis og gjerne mangefasettert måte, og ikkje nøye seg med å putte det i ein kjent kategori*³⁴.

Horgby's påpegning af at skötsamheten både kan være modernistisk og antimodernistisk, er for mig at se bevis for at vi også her har at gøre med en kategori, som i udgangspunktet er ahistorisk.

Omvendt mener jeg naturligvis ikke, at Horgby anvender begrebet ahistorisk. Tværtimod er det en hovedpointe med hans artikel at påvise, at arbejderkulturen i Norrköping har et mål og et indhold, som adskiller den fra den borgerlige kultur. Men selv om det efter min mening faktisk lykkes for Horgby at vise dette, så viser han også indirekte hvad der er skötsamhetsbegrebets andet store problem: Det er så at sige blevet for ambitiøst. Det sammenfatter fænomener på så forskellige planer som socialhistorien (forandrede levevilkår), hverdagshistorien (forandringer i skikke og normer, den respektable levemåde), den politiske historie (den strategiske, langsigtede forholden sig til egne livsvilkår og opbygningen af fagbevægelsen som en ny type social organisation) og mentalitetshistorien (udviklingen af en ny socialisationstype). Med denne anvendelse antydes der samtidig en samtidighed mellem disse fænomener, som der måske nok kan argumenteres for analytisk, men som simpelthen ikke genfindes empirisk. Derfor sprænges begrebet så at sige indefra, gennem alle mulige forbehold, når det forsøges anvendt ved en konkret, kulturhistorisk analyse.

Jeg finder med andre ord at skötsamhetsbegrebet har udtjent sit formål, og med fordel kan erstattes med andre, mindre ambitiøse begreber, som f.eks. respektabel livsstil eller langsigtet tænkemåde. Men naturligvis er det i sidste ende analysen af den konkrete kulturs betydning, og ikke kategorierne der er det afgørende. I praksis har vi dog brug for denne type kategorier, om ikke andet så som heuristiske redskaber.

Noter:

1. Braverman, H.: *Labor and Monopoly Capital. The Degradation of Work in the Twentieth Century*. New York, 1974. Delvist udgivet på dansk som *Arbejde og monopolkapital*. København, 1978.

2. Mikkelsen, Flemming: Produktion og arbejdskraft i historisk sociologisk belysning: en introduktion. I: Samme (red.): *Produktion & arbejdskraft i Danmark gennem 200 år*. Gylling, 1990. S. 22-23.
3. Joyce, Patrick: The historical meanings of work: an introduction. I: Samme (red.): *The historical meanings of work*. Cambridge, 1987. S. 6.
4. Burawoy, M: *Manufacturing Consent*. Chicago, 1979.
5. Samme, s. 16.
6. Godelier, M: Work and its representations: a research proposal. *History Workshop*, 10, 1980.
7. Lüdtke, Alf: Organizational Order or 'Eigensinn'? Workers' Privacy and Workers Politics' in Imperial Germany. I: Wilentz, S.: *Rites of Power. Symbolism, Ritual, and Politics since The Middle Ages*. Philadelphia, 1985. Lüdtke (Lüdtke), Alf: Cash, Coffee-breaks, Horseplay: 'Eigensinn' and Politics among Factory Workers in Germany circa 1900. I: Hanagan, M. & C. Stephenson (red.): *Confrontation, Class Consciousness, and The Labor Process*. New York, 1986.
8. Nielsen, Henrik K.: Kulturbegreb, modernitet og sociale interesser. I: Hauge, H. & H. Horstbøll: *Kulturbegrebets kulturhistorie*. Kulturstudier 1. Århus, 1988. S. 64.
9. Jvnf. E.P. Thompson: Folklore, anthropology, and social history. *The Indian Historical Review*. 3:2, 1977. Denne artikel kan læses som en programerklæring fra en af traditionens kendteste udøvere.
10. En række nu nærmest klassiske artikler af Thompson er for nyligt blevet genudgivet i antologien *Customs in Common*, London, 1993.
11. Se note 3.
12. Kaldal, I.: Arbeid, miljø og sosiale relasjoner blant sliperiarbeidarane i Follafooss. I: Båsk, K., m.fl. (red.): *Arbetarklassen i samhällets vardag. Papers on Labour History III*. Helsingfors, 1991.
13. Samme, s. 310.
14. Samme, s. 311.
15. Samme, s. 314.
16. Samme, s. 315.
17. Samme, s. 315-16.
18. Ambjörnsson, R: *Den skötsamme arbetaren. Idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880-1930*. Stockholm, 1988.
19. Samme, s. 83 og s. 93.
20. Samme, s. 97-108.

21. Frykman, B. S.: Arbetarkultur och arbetarkulturforskning. *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia*. 48-49, 1991. S. 28.
22. Franzén, M.: Egensinne och skötsamhet i svensk arbetarkultur. *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia*, 48-49, 1991.
23. Horgby, Björn : Tradition och förändring i arbetarkulturen 1850-1940. I: Katia Båsk, m.fl.: *Arbetarklassen i samhällets vardag*. Papers on Labour History III. Helsingfors, 1991.
24. Se f.eks. Bourdieu, P.: Hederskänslan. I: Samme: *Kultursociologiska texter*. Stockholm, 1993.
25. Horgby, Björn: Tradition och förändring i arbetarkulturen 1850-1940, s. 215.
26. Samme, s. 217.
27. Samme, s. 222.
28. Samme, s. 225.
29. Horgby, B. & M. Isacson: Egensinne och skötsamhet. Två arbetsplatskulturer i Sverige under mellankrigstiden. I: *4. Nordiske arbejderkulturseminar 1992 i København. Sessionsindlæg, 1. del*. (Stencileret).
30. Horgby, Björn : Tradition och förändring i arbetarkulturen 1850-1940, s. 225.
31. Horgby, B.: Långa och korta planeringsperspektiv i arbetarkulturen: Norrköping 1850-1920. *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia*, 48-49, 1991. Som eksempel nævnes religiøse vækkelsesbevægelser og håndværkergrupper med en tilbageskuende, korporativ og antikapitalistisk ideologi.
32. Ambjörnsson, s. 72.
33. Kaldal, I: Frå "folkekultur" til "arbeidarkultur"?. *Historisk tidsskrift* (Norsk), 74:1,1995.
34. Samme, s. 80.

Artiklen er oprindeligt skrevet som oplæg til et nordisk forskeruddannelseskursus, august 1995, og har ikke tidligere været publiceret. En del af teksten indgår dog i redigeret form i indledningen til min ph.d.-afhandling.

Denne udgave: www.christianehoej.dk

Må benyttes til ikke kommercielle formål og med angivelse af kilde, som anført i

[Creative Commons](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

